

رد پای معماری پایدار در باغ سازی ایرانی نمونه موردی: باغ فین کاشان

محمد بهزاد پور-استاد پارو و عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد هسگرد، دانشگاه آزاد اسلامی، هسگرد، البرز، ایران

mohammad.behzadpur@hiau.ac.ir

عطیه کاشفی، دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، هیدج، زنجان، ایران

atiyeh_kashefi73@yahoo.com

زهرا سرداری- دانشجوی کارشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، زنجان، ایران

Zahra.sardari.1994@gmail.com

چکیده

معماری پایدار طراحی و ساخت محیطی پاک و سالم بر اساس بهره برداری موثر از منابع طبیعی و اصول اکولوژیکی و بر اساس ظرفیت و تحمل محیط زیست می باشد. در این مقاله سعی بر این بوده که با توجه به تعریف ارائه شده اصول معماری پایدار در باغ سازی ایرانی بررسی شده و راه کارهایی برای بهره گیری از این نتایج در طراحی فضاهای سبز شهری مطرح گردید. باغ سازی ایرانی همانند معماری ایرانی آنچنان طراحی شده است که با اکوسیستم محیط منطبق باشد. از شاخصه ها و ویژگی های باغ ایرانی که باعث پایداری و ماندگاری آنها گردیده است؛ بهره گیری از عناصر محیطی و بستر شکل گیری باغ می باشد. به منظور ملموس تر شدن بحث باغ فین کاشان به عنوان یک نمونه باغ ایرانی مورد بررسی قرار گرفته است. در این راستا بستر شکلگیری، نقش پوشش گیاهی، جایگاه آب، دید بصری، زیبایی شناختی، کالبد، اکولوژیکی محیط و همچنین عوامل تقویت کننده باغ مورد بررسی قرار گرفته است. نتیجه برآمده بیانگر رعایت اصول و اساس طراحی پایدار در باغ سازی ایرانی می باشد.

کلید واژه: "توسعه پایدار" "باغ ایرانی" "عناصر باغ ایرانی" "باغ فین کاشان" "معماری پایدار"

و کسانی را که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، به باغ های بهشتی وارد می کنند. باغ هایی که نهرها از پای درختانش جاری است، به اذن پروردگارشان، جاودانه در آن می مانند و تجیت آنها در آن «سلام» است" (سوره ابراهیم، آیه ۲)

مقدمه

معماران ایرانی در عرصه-های معماری و شهرسازی از پیشگامان عرصه هنر این مرز و بوم بوده-اند و عناصر بدیع و زیبایی به یادگار گذاشته-اند اگر بناها و شهرهای تاریخی ما همواره اصالت و پایداری خود را دارند باغ-هایمان نیز ورای اندیشه-های شکل-گیری-شان نمودی از آرمان گرایی و ارزش-های ایرانی را دارند و بی-تردید از پایدارترین و ماندگارترین آثار ایران زمین به شمار می-آیند. باغ ایرانی مفهومی نقش بسته بر بستر شکل گیری و سر برآورده از فرهنگ غنی و جان گرفته از آداب و رسوم مردمان این مرز و بوم است در حقیقت علاقه ایرانیان به درخت، گل و آب از باغ فضای مقدس و پاک ساخته شده است و باغ مکانی است که از رابطه طبیعت و انسان سخن می-گوید. از بین باغ-های بسیار زیبا و باشکوه ایرانی باغ فین کاشان بیش از دیگر باغ-ها خودنمایی میکند؛ نه تنها از لحاظ زیبایی-شناسی حتی از دیدگاه ساختار و نظام پایداری نیز از نمونه-های بارز یک باغ کامل ایرانی است (باغ های ایرانی و کوشک های آن/ویلبردونالد/ص ۲)

بروز بحرانهای محیطی و شیوه زندگی قرن بیست و یکم، انسان معاصر را در دام تنش و استرس و بحران عصبی گرفتار آورده است. از عوامل مهم تأثیر گذار به بحرانهای محیطی در عصر حاضر میتوان به ازدحام اطلاعات ناشی از پیشرفت تکنولوژی و گستره دنیای صنعتی و ماشینی و رشد روز افزون جمعیت و... اشاره نمود. در واقع نگرانی در رابطه با ضعف سلامت روان منجر به ایجاد علاقه به محیط ها (باغ سازی) شده است تا از این طریق اضطراب و استرس کاهش یابد. از سویی تحقیقات نشان داده است حضور مناسب طبیعت در محیط کالبدی زندگی انسان بانضمام ارتباط وی با طبیعت، سبب ارتقاء بهداشت سلامت و روان کاهش میزان بسیاری از بیماری های جسمی و روانی اجتماعی در جوامع گردد (آزاده شاهچراغی/ص ۱، ۲)

سنت باغ سازی در این کشور دارای قدمتی دیرینه و به عنوان یک از چند مکتب اصلی باغ سازی جهان است. باغ ایرانی طبیعتی اهلی شده است که در طول قرون متمایدی بازتاب چگونگی امکان تحقق برقراری ارتباط بین انسان، محیط طبیعت، محیط مصنوعی بوده است این اثر متممضن مفاهیم متعالی و سودمند مزید به ارزشهای زیبایی شناختی اش همواره مکانی برای سوق انسانها به سمت آرامش و ارتقاء سطح سلامت بوده است

(ویلبردونالد/ص ۳۹) در این مقاله سعی بر این است اصول پایدار باغ فین مورد بررسی قرار گیرد و عناصر و اصول کاربردی را برای پایدار سازی فضاهای سبز شهری عنوان گردد

بررسی تاریخچه باغسازی در ایران

علیرغم اینکه قدمت باغ سازی در ایران به ۳ قرن قبل از میلاد مسیح می رسد، ولی متأسفانه درباره باغهای ایران قبل از اسلام و بعد از آن آثار و نوشته و متون دقیقی در دست نمی باشد که ما را از چگونگی ساخت آنها مطلع سازد، بنابراین بر اساس اطلاعات اندکی که در دست بوده است، باغهای ادوار مختلف ایران را به چهار دسته تقسیم کرده اند: ۱ باغ های تیموری، ۲ باغ های صفوی یا شاه عباسی، ۳ باغ های قاجاری

باغ های تیموری

باغهای تیموری بسیار وسیع و دارای دیوارهای بلند محصور بودند، در وسط هر دیوار باغ سردرهای بلند مزین به کاشیکاری های آبی و طلائی احداث می شد. در گوشه دیوارها کاخهای سه طبقه مزین با کاشی های رنگین بنا می کردند. در مرکز باغ تپه ای بسیار مرتفع و وسیع با سنگ و خاک می ساختند، بر روی این تپه ها فضای مسطحی با دیوارهای چوبی محصور می گردید و در داخل این حصار هم چندین باغ زیبا ایجاد می شد، در وسط این باغها با دیوارهای کاشیکاری شده رنگارنگ کاخ های با شکوهی ساخته و دورادور آن را با خندق آب محصور می کردند. در باغهای تیموری حوض های وسیعی دیده می شد، که در آن فواره های فراوانی نصب می کردند. در سرتاسر باغ نهر بزرگی جاری بود و درختان تنومند نارون و چنار در دو طرف نهر غرس می شدند. پای درختان را با سنگ بصورت سکو درمی آوردند. آب نهرها در انتها به خندق اطراف تپه خاکی می ریخت. این باغها معمولاً چند خیابان بزرگ داشتند که خیابان های کوچکتر از آنها منشعب می شدند.

باغ های صفوی یا شاه عباسی

باغ سازی در این دوره متأثر از سبک باغهای تیموری بود. در این دوره برای اولین بار در تاریخ معماری ایران فضای خارج (باغ) را با فضای داخل (ساختمان) ارتباط می دادند. باغ معروف چهل ستون به این سبک طراحی و احداث گردیده است. باغهای صفوی در شهرهای مختلف ایران در اطراف کوشک های سلطنتی قرار داشتند، که متأسفانه اکثر آنها از بین رفته اند. در این باغها معمولاً باغی بنام باغ تپه وجود داشت که بالاتر از سایر باغها احداث می شد. در این دوره برای اولین بار در تاریخ ایران خیابان کشی و ایجاد معابر عمومی بصورت منظم آغاز گردید، که در اکثر موارد در اطراف خیاباندرختچه ها نهرهای آب ایجاد کرده و در کنار نهرها درختان و های زیادی را غرس می کردند.

باغ های قاجاری

در دوره قاجاریه برای اولین بار سبک باغ سازی اروپایی در سبک باغ سازی ایران نفوذ کرد، باغ دوشان تپه اولین باغی است که با اقتباس از سبک ایرانی - اروپایی احداث گردیده است. در این دوره برای اولین بار از آهن برای ایجاد حفاظ استفاده شد

باغ فین (باغشاه) - تاریخچه شکل گیری باغ فین:

باغ فین مجموعه ای شکل یافته در ادوار تاریخی است. پیش از شکل گیری باغشاه نو (باغ فین) در مکان جدید در نزدیکی مظهر چشمه سلیمانیه (پیش از سال ۹۸۲ ه.ق) باغ کهنه که هنوز ویرانه هایش در چند صد متری باغ فین به چشم می خورد، در مکانی دورتر نسبت به چشمه سلیمانیه وجود داشته است. البته هیچ گونه اطلاع صریح و قطعی از اوضاع تاریخی این منطقه در آن دوران کشف نشده است و لیکن در قرون اسلامی نخستین بار شکل گیری باغ را به آل بویه نسبت می دهند و گسترش آن را مرهون ایلخانیان می دانند (نراقی ۱۳۷۴)

انواع باغ از لحاظ محیطی:

باغ واقع در محیط هموار: باغ واقع روی تپه. باغ آبی. باغ_خانه. باغ واقع در کنار رودخانه. (حسین سلطان زاده، ۱۳۸۲، ص ۷)

باغ واقع در محیط هموار: بیشتر باغ های ایرانی به ویژه باغ های نواحی مرکزی و جنوبی کشور در محیط های نسبتاً هموار و با شیب اندکی ساخته می شدند. شیب زمین این باغ ها به حدی بود که آب در جوی ها به سادگی جریان یابد. باغ دولت آباد یزد و بسیاری از باغ های شیراز مانند باغ ارم و جهان نما از این گونه به شمار می آیند.

باغ واقع روی تپه: یا سطح بسیار شیب دار. در برخی از مکان های بسیار شیب دار یا روی بعضی از تپه ها که منظر، موقعیت و امکانات کافی برای تبدیل شدن به یک باغ را داشتند، فضای مذکور شکل می گرفت. باغ تخت شیراز و باغ شازده ماهان را از این گونه باغ ها میتوان به شمار آورد. خصوصیت اصلی این باغ ها را میتوان سکونندی محیط آنان دانست.

باغ آبی: نوعی باغ است که عمارت کوشک آن را در میان آب گیر یا دریا چه ای کوچک می ساختند که با یک راه به سطح زمین و فضاهای سبز مجاور مرتبط می شد. کمبود آب در ایران موجب شده که شمار این نوع باغ ها در ایران محدود باشد. ائل گلی در تبریز و باغی که آثار آن در بهشهر باقی مانده، نمونه هایی از این گونه باغ ها هستند.

باغ_خانه: گونه ای از باغ است که به صورت یک باغ کوچک یا باغچه ای بزرگ به طور متصل به یک خانه اعیانی شهری ساخته می شد. در بیشتر موارد در این گونه باغ ها فضای سبز در یک سمت و بخش سکونت گاهی در سمت دیگر زمین طراحی و ساخته می شد. خانه پیر نیا در نایین نمونه ای از این گونه باغ_خانه ها به شمار می آیند. بعضی از خانه های بزرگ اعیانی نیز چنین باغ هایی داشتند.

باغ واقع در کنار رودخانه: بعضی از شهر های قدیمی ایران در کنار یک رودخانه بزرگ شکل گرفته بودند. در بعضی از این شهر ها باغ هایی در کنار رودخانه ساخته می شد که نحوه طراحی و سامان دهی آن ها با سایر باغ ها متفاوت بود. باغ آیینه در اصفهان را میتوان از این گروه باغ ها به شمار آورد.

ردیف	عناصر و ساختار باغ ایرانی	انواع باغ از لحاظ موقیت محیطی
۱	زمین	باغ واقع در محیط هموار
۲	آب	باغ واقع روی تپه
۳	گیاه	باغ آبی
۴	فضا	باغ_خانه
۵	ویژگی های شکلی و فرمی	باغ واقع در کنار رود خانه

نگارندگان: محمد بهزاد پور-عطیه کاشفی-زهرا سرداری

عناصر و ساختار باغ ایرانی

باغ ایرانی در پی ترکیب عناصری همچون "زمین"، "آب"، "گیاه" و "فضا" و قرارگیری در ظرف اندیشه معماری ایرانی شکل می گیرد. از طرفی از دیدگاه پدیدارشناسی، برای فهم روح مکان، به مفاهیم "معنا" و "ساختار" نیازمندیم. معنای هر شیء ریشه در روابط آن با اشیای دیگر داشته و ساختار بر ویژگی های شکلی و فرمی مجموعه ای از روابط اشاره دارد که یک کلیت هستند و از این طریق است که می توانیم به کیفیت های وجودی آن پی ببریم، کرانه و دیوار باغ رابطه درون و بیرون که وجه نخستین فضای عینی است، نشان میدهد که فضاها دارای درجه های متنوعی از امتداد و محصوریت اند در حالی که چشم اندازهها به واسطه امتدادی متنوع و با این وجود کاملاً پیوسته مشخص می شوند، قرارگاهها، موجودیت های محصور هستند. قرارگاه و چشم اندازه از این رو دارای یک ارتباط پیکره بستر است. در صورتی که این ارتباط از بین برود یک قرارگاه هویت خود را از دست میدهد. این ارتباط بین بستر بیابان و پیکره باغ ایرانی توسط هندسه کالبدی و معنایی با توجه به جهت های آشکار کاشت، آبیاری و مفاهیم فلسفی به وجود آمده است.

انسان، از طریق هندسه به مفاهیمی چون گشودگی، وسعت دید، پیوستگی، مرکزیت و جهت دست پیدا می کند، به طور کلی هندسه در معماری، برای ظاهر ساختن یک نظام جامع کلی به کار میرود، مثل یک "نظم کیهانی". از نظر «هایدگر» «یک کرانه آن نیست که در آن چیزی می ایستد، بلکه همان گونه که یونانیان دریافتند، کرانه آن است که از آن چیزی حضور یافتن خود را آغاز کند» (شولتز، ۱۳۸۸: ۲۵). محصوریت در درجه اول به معنای گستره مشخصی است که یک مرز مصنوع آن را از محیط پیرامونش جدا ساخته است. همچنین میتواند به شکلی کمتر متمایز و به صورت دسته متراکمی از عناصر باشد که در آن مرز پیوسته ای احساس میشود و نه حضوری صریح از این رو، می توان گفت که دیوار برای باغ همانند یک کرانه عمل می کند و محصوریتی به باغ می بخشد که میتواند با گردهم آورد چیزها، چشم اندازه را به قرارگاه و مرکزی تبدیل کند که دارای خصلت ویژه ای است.

دیوار یکی از مهم ترین عناصر محرمیت در باغ ایرانی محسوب می شود به طوری که تقریباً تمامی باغ های ایران با دیوار محصور شده اند. علاوه بر مسأله اقلیمی، ایجاد محرمیت و امنیت از مهم ترین عوامل ساخت دیوار و حصار اطراف باغهای ایرانی است. ساخت دیوار اطراف باغ مانع از ورود و تجاوز اغیار به باغ میشده به همین دلیل باغ ایرانی همواره با دیواری محصور است که هم خلوت گاهی برای آرامش و گوشه نشینی و هم حفاظتی برای احساس و تأمین امنیت باشد.

اهمیت دیوار برای تعریف باغ و یا به قول هایدگر به عنوان "آغاز حضور باغ"، همیشه جزء لاینفک برای باغ ایرانی بوده است. چنانچه فلاسفی چنین عنوان می کند: شناخت ما از باغ همه جا، سخن از دیوار کم و بیش رفیعی دارد که دور تا دور باغ ساخته می شود، دیواری که میان محیط درونی و بیرونی حایل است، هم جد اکننده درونی و هم جد اکننده بیرونی است و هم این دو را به یکدیگر پیوند میدهد. این دیوار یا حصار را به مثابه اولین عنصر معمارانه بگیریم که میخواهد وجود باغ را اعلان کند و همین جاست که نخستین پرسش در راه شناخت باغ ایرانی برایمان به میان می آید: آیا تمامی آنچه بیرون محیط باغ دیده ایم و شناختیم و زندگی کرده ایم. به هنگام گذر از این دیوار پشت سرمان گذاشته می شود و ما پس از گذر اصولاً با جهانی دیگر روبرو خواهیم شد. دیوار در معنای متعارفش، جد اکننده دو یا چند مکان از یکدیگر است. پیش از دیوار مکانی است و پس از آن مکانی دیگر که در آن همه چیز آرام است. باغ نقطه های ثابت در دنیای در حال تغییر است؛ دشتی از تغییرات ظریف و پیوسته که توسط طراحی انسان از توازنی دقیق برخوردار است (خوانساری و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۹). طرح معماری باغ های ایرانی، برخلاف دیگر سرزمین ها، مانند ساختمان های ایرانی درون گرا بوده است و این درون گرایی به سبب وجود دیوار در گرداگرد باغ و عدم وجود دید به داخل باغ بوده است. البته کیفیت دیوار و نحوه ساخت آن در دوره های مختلف، متفاوت بوده است. اما همواره محدوده باغ به انحاء گوناگون، تعریف

شده و معین بوده است. چنانچه استاد پیرنیا در مورد درون گرایی باغ می گوید: "باغ یک جایگاه باز نبوده و زمینی بوده است که گرداگردش با دیوار بسته شده است و کسی نمی توانسته از بیرون، درون آن را ببیند. هر باغ دارای یک در گاه بوده، ساختمانی که گاه آن را سردر نیز می نامیدند. این ساختمان، همچون بخش بیرونی خانه های سنتی بوده که در آن از مهمان پذیرانی می شده است. برای درون آمدن، نخست باید از کنه گذشت، سپس وارد هشتی یا کریاس و دالان شد. روبروی درگاه ورودی، بسته بود و یک یا دو دالان از هشتی به درون باغ دسترسی داشت. در درون، چشم انداز اصلی باغ در راستای اصلی بود و ساختمان های دیگر در گوشه و کنار جای داشتند. اگر باغی ساختمان سر در نداشت، در برابر درگاه آن یک پرس ساخته می شد. پرس دیواره ای بوده که دید از بیرون به درون باغ می بسته است" (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۴۳۲ - ۴۳۱). رابطه بین درون و بیرون در ارتباط کوشک و باغ نیز مشاهده میشود، چنانچه، مفهوم درون و بیرون که از دیدگاه پدیدارشناسی یکی از مفاهیم بنیادین در ایجاد روح مکان (حس مکان) است در اینجا نیز وجود دارد. به طوری که نوع دیگری از ارتباط بین درون و بیرون را می توانیم در طراحی کوشک مشاهده کنیم، الحاق ایوان (فضای نیم هباز ۱۷) در نماهای اصلی به دلیل بهره گیری از چشم اندازهای مناسب، برای ایجاد چنین ارتباطی است.

در این خصوص میتوان از کوشک باغهای هشت بهشت و چهلستون به عنوان نمونه های موفق موجود نام برد. اما آنچه از مفهوم درون و بیرون، محصوریت و کرانه در باغ ایرانی دریافت میشود، کیفیت جداسازی عرصه ها، محرمیت و تعیین فضاهای مختلف و به دیگر سخن، وجود نوعی سلسله مراتب عملکردی و رفتاری در باغ ایرانی بوده است که آن را واجد خصوصیت آرامش و آسایش برای استفاده کنندگان میکرده است.

کیفیت متمایز هر چشم اندازی گستردگی آن بوده و خصلت ویژه خصوصیات فضایی آن به وسیله چگونگی گستردگی آن مشخص میشود. از این رو گستردگی میتواند کم و بیش ممتد و پیوسته بوده و زیر مکانهای چشم انداز کلی، ممکن است مطابق با آن شکل بگیرد و توانایی اش در دریافت عناصر انسان- ساخت متناسب با آن تغییر کند. "چگونگی" گسترش در اصل وابسته است به طبیعی بستر و زمینه، یعنی به شرایط عوارض طبیعی زمین. عوارض توپوگرافی (به وضوح به معنای "شرح مکان" است، اما عموماً جهت اشاره به آرایش و پیکره بندی فیزیکی مکان به کار میرود. از این نکته در باغ ایرانی نیز به منظور تحقق مفاهیم اعتقادی و تمثیلی بهره گرفته شده است بدین معنی که گستردگی چشم انداز به واسطه به کارگیری از پرسپکتیو تک نقطه های، باغ ایرانی را واجد خصلتی کرده است که تصاویر آن را میتوان در تصاویر بهشت اسلام نیز مشاهده کرد. به وسعت مجازی و گشودگی هندسه باغ در بسیاری از متون اشاره شده است به گون های که آن را میتوان به عنوان شاخصه باغ ایرانی در نظر آورد. "دیبا" و «انصاری»

در مقاله «باغ ایرانی» با اشاره به آیات و روایات وسعت را یکی از خصوصیات باغ ایرانی عنوان و بیان میکنند: یکی از خصوصیات باغهای ایرانی وسعت آنهاست، اگرچه باغهای معروف و وسیعی در ایران وجود داشته که از جمله به باغ هزار جریب در اصفهان میتوان اشاره کرد اما وسعت مجازی باغ ایرانی که منتج از هندسه خاص آن، کاربرد همه عوامل طبیعی و ... است. از اهمیت بیشتری برخوردار است و ... وجود چشم انداز اصلی به شکل مستقیم کشیده در محور طولی باغ روبروی کوشک و کاشتن درختان بلند در دو طرف آن نقشی اساسی در ایجاد پرسپکتیوی دارد که باغ را طولانی تر جلوه گر میسازد ... شیب طبیعی که در اکثر باغهای ایرانی مورد استفاده قرار گرفته موقعیت مناسبی را برای قرارگیری کوشک در نقطه مرتفع باغ فراهم ساخته است که تمثیلی از معنای فردوس در بهشت است. "دیبا و انصاری، ۱۳۷۶) به بیانی دیگر، "اصول استفاده شده از طراحی و انتخاب سایت برای طراحی باغ ایرانی از اصولی پیروی میکرد که باعث به وجود آمدن باغ های ابدی همانند بهشت بهشت شد. از نظر شولتز، خصلت مکان انسان ساخت تا حدودی به واسطه درجه گشودگی آن معین میشود و سختی و یا شفافیت مرزها موجب میشود تا فضا، منزوی و یا به عنوان بخشی از یک کلیت به نظر آید.

هندسه

هر آینه به تفسیرها و تشریح ها و توصیف های مکتوب که در باب باغ ایرانی بنگریم، همه جا سخن از هندسه به میان می آید هندسه در عطف به عامل ماده ای و ابعاد قابل تصور (یا تصور شده) از گیتی و کره زمین و جهان کالبدی زندگی شده... به میان می آید و بار نمادین پیدا می کند... از آن جایی که آدمی زاده بر جهانی که پیش روی خود دارد، متکی است و تمامی حرکت های کالبدی سرزمینی و یا اندیشه ای و خیالی خود را درون آن به تصور و سپس به تحقق می برد ... دارای افق بینشی یا سپهراندیشه ای خاص شناخته میشود و این بینش است که بر جهان زندگی آدمیزاد تعیین سمت و سوی و جهت و بعد می کند: روزی برای خود عنایت به "یمین و یسار" را کافی می داند؛ روزی همین دو سمت را به آسمان می برد و برای خود (جابلقا جابلسا) می سازد و روزی دیگر، نقطه عطف بس والایی را به آنچه داشته می افزاید و با قرار دادن «هُورَقْلِیا» در والاترین نقطه ای که بر (یمین و یسار) و بر «جابلقا و جابلسا» اشراف معنوی و مکانی دارد، فضای کائناتی نظم یافته ای می آفریند. چنان که پیدا است، باغ ایرانی دارای نظم یافتگی سنجیده و قوام یافته ای است که می تواند تعبیرهایی ملموس نیز به دست دهد؛ چیزی که هندسه و هندسه باغ خوانده می شود (فلامکی، ۱۳۸۹: ۶۵۴ - ۶۵۳) و این همان هندسه خاصی است که شولتز در ساختار فضایی روح مکان طبیعی و روح مکان انسان ساخت نوع که بدان اشاره می کند.

در معماری ایرانی به ویژه منظر ایرانی توجه به جهات اصلی و جهت آسمان همواره مورد توجه بوده است به طوری که «هانری کربن»

نیز در مقدمه کتاب اصفهان، تصویر یک بهشت، با تأکید بر این نکته، حوض آب را که در حیاط مسجد را بازتابی از این اندیشه می‌داند (کربن، ۱۳۷۷) در دیدگاه اسلامی هر فضای متعین که مختصات معلومی دارد مکان انسان قرار گرفته است، انسان عالم صغیر) در بردارنده هر آن چیزی است که عالم کبیر را می‌سازد و همین مختصات است که به تمام مکانهای زندگی فرد مسلمان تعین می‌بخشد). عبادات او رو به جهتی خاص است، رو به قبله، خانه می‌سازد و شهرسازی میکند و در صورتی که بخواهد فضای بهشتی را به زمین آورد، هنده را به کار میبرد که مهمترین عناصر آن نماینده جهات اصلی هستند و به سبب همین جهت دهی به مکانی محصور است که باغ ایرانی فضایی متعین و دارای روح مکان میشود. علاوه بر هندسه کلی و جهات اصلی تأثیرگذار بر هندسه باغ ایرانی، در اجزای باغ ایرانی نیز، توجه خاصی به شکلهای هندسی شده است و شکل مربع که فاصله بین اجزای باغ را ساده و روشن نشان میداد، از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. "به وقت کاشتن درخت، نخستین گام، دقت در تعیین فاصله محل کاشت از هر طرف بود و بدین ترتیب مربعهایی شکل میگرفت که از هر طرف که نگاه میکردند، ردیف درختان را میدیدند" (پیرنیا، ۱۳۷۳ : ۵). به طور خلاصه در هندسه باغ ایرانی دو اصل مهم بود: سه کشیدگی در کنار هم، و تقسیم باغ به مربعهایی که خود دارای تقسیماتی منظم و مربع شکل بودند. سابقه این اصول به خیلی قبل، به هزاران سال قبل باز میگردد. در کشاورزی ما هم کاشت مربعی معمول بوده و زمین و آب به صورت مربعی تقسیم می شده است.

اهمیت گیاهان در باغ ایرانی

گیاهان در باغ ایرانی اهمیت ویژه ای دارند. به گونه ای که در منابع بسیاری، اختصاصاً به نحوه کاشت گیاه در باغ اشاره شده است. منابعی همچون مفاتیح الرزاق، ارشاد الزراعة و روضه الصفات، از این میان قابل ذکرند. بعد از آب که نقش اصلی در شکل باغ ایرانی ایفا میکنند، درختان در مرتبه بعدی قرار می گیرند (دببا و انصاری ۱۳۷۶، ۳۰). فاصله میان درختان بسته به نوع درختان مثلاً اینکه توت و گردو باشند یا آلوسیاه و آلوزرد و سیب یا درختان به اصطلاح بی یخ به معنای درختان بی ثمر و سیا درخت، متفاوت بود. مثلاً در یک کرت، در میان درخت هایی مثل پسته که دیرتر به ثمر می رسند، گاه هلو میکاشتند. هلو در عرض ۶ تا ۷ سال از بین می رفت و درخت های تازه پا می گرفتند درخت ها را چه درهم و چه جدا روی خطوط عمودی به شکل مربع میکاشتند. گیاه زمینه معمولاً اسپست یونجه بود که امروزه جایش را چمن گرفته است. حفظ منظر طبیعی درختان و درختچه ها و بوته ها از مهمترین ویژگیهای باغ آریایی در ایران است. باغبان ایرانی هیچ گاه نظیر اروپاییان طبیعت آزاد را در بند خط های مستقیم در نمی آورد و درخت ها و شمشادها و بوته ها را به صورت حجم های هندسی عرضه نمیدارد و بر پیچ و خم های نرم و خوش ترکیب شاخه ها نظمی مصنوعی عرضه نمیکند (سکوی لوست ۱۳۳۶، ۳۳۹ - ۴۳۷) باغ بندی، ترکیب و ترتیب کاشتن درخت و گل و گیاه در باغ های ایرانی، تابع روابط، ضوابط و ناظر بر کارایی، پویایی، مقابله با ناسازگاری های محیطی، مساعد داشت و برداشت و زیبایی چشم نوازی در فصول گوناگون سال است (ابوالقاسمی ۱۳۷۱) گیاهان در باغ ایرانی با هدف ایجاد سایه، برداشت محصول و تزئین کاشته می شوند. حجم اصلی گیاهان متوجه درختان سایه دار و محصول دار است و گل ها و گیاهان تزئینی به میزان کمتری در باغ ها وجود دارند. گیاهان را در باغ، می توان به سه گروه تقسیم کرد که شامل درختان، بوته ها و گل های تزئینی فصل درختان: برای ایجاد سایه در باغ های ایرانی، از درختان سایه افکن مانند بید، چنار نارون و مانند آن استفاده شده است و برای کمک بیشتر به ایجاد سایه، گذرگاه های باغ ها را باریک انتخاب کرده اند تا سایه درختان دو طرف، همه سطح گذرگاه ها را بپوشاند. به جز محور اصلی، بقیه رویه های باغ را باغچه هایی شکل میدهد که پر از درختان میوه است و به صورت منظم کاشته شده اند. درختان سرو و چنار و تبریزی بیشتر مورد علاقه ایرانیان بوده است. درختان تبریزی که به سرعت رشد میکنند و چوبشان در ساختمان مورد استفاده قرار میگیرد، اما درخت سرو به لحاظ زیبایی دائمی و تناسب و کشیدگی اش، محبوب مردم ایران است و شعرا در وصف آن بسیار سروده اند و زیبایی آن را الگو قرار داده و به آن تشبیه کرده اند...

درختان میوه با تنوع زیاد و مرغوبیت در باغ های ایرانی کاشته می شوند که از آن جمله است: زردآلو، گوجه، گیلان، گلابی، سیب، به،

هلو، انجیر، پرتقال، لیموترش، لیمو شیرین، توت، انار، انواع انگوربوتله ها: بوتله ها در باغ های ایرانی شامل انواع گل سرخ و انواع یاس گل های تزئینی: گل های تزئینی (فصلی) بیشتر در باغچه های جلو ساختمان و در محور ورودی یا محورهای اصلی که متوج بناست، کاشته میشوند. یونجه نیز به جای چمن امروزی، محوطه ای بزرگ زیر درختان و میان کرت را سرسبز نگه می داشته است (دانش دوست ۱۳۷۴، ۲۱۹ و ۲۲)

رعایت تناسب درباغهای ایرانی یکی از ویژگی های منحصربه فرد آن بود ودربخش های مختلف زیر نسبت عناصر سازنده، کاملاً رعایت شده است:

۱. تناسب بین نوع باغ با کاربری آن، یا رابطه بین کمیت و کیفیت باغ

۲. تناسب بین دیواره کوشک، عمارت، سردر، راه ها، و... با وسعت باغ

۳. تناسب گلها، گیاهان و درختان با یکدیگر و با جهات جغرافیایی

۴. تناسب بین مقدار آب با شرایط اقلیمی

۵. تناسب کرت بندی، آرایش باغ، طرز کاشت، و... با نوع باغ و شیب زمین

سیک باغهای ایرانی تاثیر زیادی در باغ سازی کشورهای دیگر داشت، با گسترش اسلام باغ ایرانی مورد توجه ملل واقوامی که پذیرای اسلام می شدند، قرار گرفت. در دوران عباسی با انتقال خلافت به بغداد، معماری و باغ سازی ایران سرمشق ساخت و ساز حکومتی گردید.

درختان و گیاهان و گلهایی که در طراحی باغهای ایرانی مورد استفاده قرار می گرفت عبارتند از: ابریشم، ارغوان، افرا، افاقیا، بلوط، بید، بید مجنون، بید مشک، پر، تبریزی، چنار، خرزازه، داروش، راج، ریش بز، رسمی سمرقندی، زبان گنجشک، زونا، زراوند، سیاه بید، سپیدار، سرو، سروناز، سروکوهی، سنجد تلخ، شورانه، صنوبر، عرعر سمرقندی، کاج ایلدار، کبودار، گز، لور، ماگنولیا، نارون، نیلوفر درختی، آلو، آلبالو، آلو سیاه، آلوچه، انجیر، ازگیل، انار، بادام، به، بالنگ، پرتقال، پسته، توت، خرمالو، دارابی، زغال اخته، زردآلو، زیتون، زالزالک، سنجد، سیب، شاه توت، شفتالو، شلیل، عناب، فندق، گردو، گوجه، گلابی، گیلاس، لیمو ترش، لیمو شیرین، انگور، نارنج، نخل، هلو، نارنگی، بادام، رز درانواع رنگها، یاس پرپر، یاس کم پر، لاله، شقایق، آلاله سرخ، تاج خروس، گل برفک، سوسن، بنفشه، میخک، یاس اسپانیایی،

تصویر ۱: باغ کهنه (جیحانی عمرانی ۱۳۸۶، ص ۳۰)

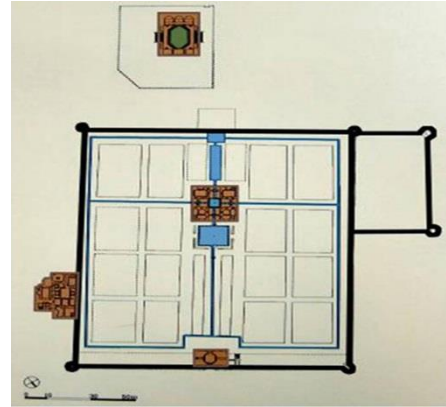

تصویر ۲: باغ فین، باغ کهنه، چشمه سلیمانیه، (جیحانی عمرانی ۱۳۸۶، ص ۲۹)

ردیف	پیشروبو تغییرات باغ فین کاشان در ۳ روره زمانی مختلف	توضیحات
۱	در دوره ی صفویه	تصویر ۳: باغ فین در دوران صفویه
۲	در دوره ی زندیه	تصویر ۴: باغ فین در دوران زندیه
۳	در دوره ی قاجاریه	تصویر ۴: باغ فین در دوران زندیه

نگارندگان: محمد بهزاد پور-عطیه کاشفی-زهرا سرداری

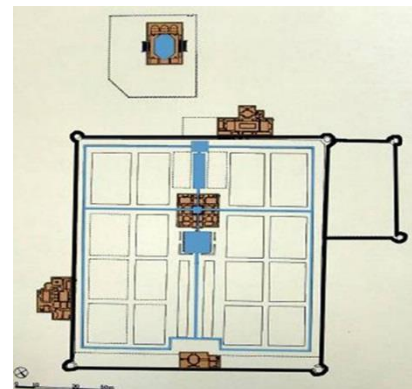
در پی زلزله سال (۹۸۲ ه.ق) و خرابی های ناشی از آن، بازسازی باغ امری الزامی بوده است. در بازسازی باغ توجه به عواملی از قبیل نقطه مناسب تری که در فاصله کمتری از مظهر چشمه فین و در مکانی بالاتر از سایر باغ ها باشد، سبب تغییر مکان باغ از باغ کهنه به باغشاه نو (باغ فین فعلی) شد. (کلانترضرابی ۱۳۵۶) تا حدود دوران صفویه اشاره دقیقی از شکل گیری باغ در متون تاریخی در دسترس وجود ندارد. اما از ابتدای دوران صفویه به دلیل ثبات سیاسی بیشتر، تاریخ باغ فین نیز روشن تر است.

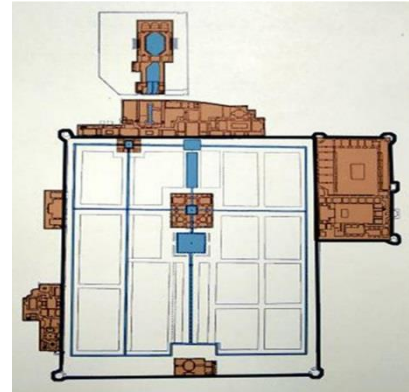
تصویر ۳: باغ فین در دوران صفویه
(نشریه اینترنتی معماری منظر)

شاه عباس علاقه زیادی به آبادانی سرزمین‌های تحت حکومت خود داشت و کاشان به دلیل صنایع خود و مذهب شیعه مردمانش و همچنین به دلیل قرارگیری بین مسیر ارتباطی پایتخت پیشین (قزوین) و پایتخت جدید (اصفهان) مورد توجه قرار گرفت و شاه عباس دستور عمران و آبادانی آن را صادر کرد و آقا خضر نهبوندی (وزیر کاشان) را مامور اجرای آن نمود. بنابراین شکل‌گیری باغ در مکان جدید در زمان سلطنت شاه عباس آغاز (۹۹۶ ه.ق - ۱۰۳۹ ه.ق) و در دوره شاه صفی (۱۰۳۹ ه.ق - ۱۰۵۲ ه.ق) تکمیل گردید. در این دوره شکل کلی، اساس و ساختار باغ طراحی و ساخته شد. کوشک اصلی باغ، بنای سردر خانه (البته نه به شکل امروزی) یکی از حمام‌ها مربوط به این دوره می‌باشند. (نراقی ۱۳۷۴) و همچنین شاه سلیمان را بانی صفا ای در پیرامون مظهر چشمه فین می‌دانند، که احتمال می‌رود از آن پس به جای چشمه فین به چشمه سلیمانیه معروف شده باشد. (کلانتر ضرابی ۱۳۵۶)

پس از صفویه تا دوران زندیه به دلیل فتنه افغان‌ها و جنگ‌های نادرشاه توجه خاصی به باغ نشده است. دوران زندیه و مخصوصاً دوران کریم خان زند، دوران زلزله‌های پیاپی، تخریب‌ها و تعمیرهاست و همچنین کریم خان در این دوره دستور ساخت بنایی را در جبهه بالایی باغ صادر کرد که به خلوت کریم خانی معروف است. (کریمی ۱۳۶۸)

تصویر ۴: باغ فین در دوران زندیه (نشریه اینترنتی معماری منظر)

تصویر ۵: باغ فین در دوران قاجار (نشریه اینترنتی معماری منظر)

پس از کریم خان باغ فین دوباره از مرکز توجه خارج شد که این امر تا زمان فتحعلی شاه (دومین پادشاه قاجار) ادامه یافت. دوران فتحعلی شاه دوران اوج شکوفایی دوباره باغ فین و تکامل چهره آن است. اقدامات انجام شده در زمان فتحعلی شاه شامل مرمت خرابی های وارد بر باغ، ساخت شترگلوی فتحعلی شاه و خیابان مقابلش، ساخت اتاق شاه نشین و حوض جوش و حوض دوازده فواره در مقابلش، بالاخانه عمارت ورودی، حمام کوچک و تزیینات عمارت باغ با نقش و نگارهای دلفریب می باشد. البته اصطبل و خلوت نظام الدوله نیز به دستور علی محمد خان نظام الدوله (داماد فتحعلی شاه) در این دوره ساخته شد.

از اواخر سلطنت فتحعلی شاه (۱۲۵۰ ه.ق) تا سال (۱۳۱۴ ه.ش) دوران کم توجهی و تخریبی باغ است. (نراقی ۱۳۷۴) از سال (۱۳۱۴ ه.ش) باغ به عنوان یک اثر واجد ارزش و سندی از استادی ایرانیان در فهرست آثار تاریخی به ثبت رسید. در این دوره بیش از هر چیز شاهد مرمت و حفاظت از باغ بوده ایم. از دیگر اقدامات این دوره ساخت بنای موزه بر خرابه به جای مانده از خلوت نظام الدوله و ساخت بنایی در جبهه جنوب شرقی باغ، بین فضای کتابخانه امروز و حمام ها، می باشد. (جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمدعلی؛ ۱۳۸۶، ص ۷۳)

باغ فین در میان شش برج و تعداد زیادی بارو محصور شده است، این برج و باروهای ستبر از خشت و چینه ساخته شده اند و از مهم ترین عناصر معماری آن است که در شکل گیری باغ تاثیر داشته است. بدون شک انتخاب این الگوی محصور در پناه دیوارهای بلند بی ارتباط به استفاده شاهانه از آن نیست؛ از این رو باغ فین یک باغ قلعه ی سلطنتی می باشد.

باغ فین در بالادست دشتی شیب دار و در نزدیکی مظهر چشمه سلیمانیه واقع شده است، و شیب آن بصورت ملایم از جنوب به شمال می باشد. این شیب طبیعی در سطح باغ به عنوان عاملی جهت گردش آب، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. (جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمدعلی؛ ۱۳۸۶ - ص ۸۱)

ساختار فضایی - کالبدی

چهارچوب کلی و ساختار اصلی باغ، فضایی هندسی و خالص است. در نقطه ای در میانه آن، کوشکی قرار دارد که شتر گلوی صفوی نامیده می شود و محل تلاقی محورهای اصلی باغ است. صحن باغ خود از اجزایی تشکیل شده است. از جمله این اجزاء می توان به کرت ها، محورهای دسترسی، آبنماها، کوشک و ... اشاره کرد.

محورهای دسترسی

محور اصلی باغ فین دارای یک خیابان (محور) است که از بنای سردر خانه که فضای مشخص برای ورود به باغ است به تالار شاه نشین ختم می شود و در بین این فضا کوشک میانی باغ قرار دارد. ردیف درختان سایه گستر جداره های خیابان، به همراه جوی میان آن و همچنین قدمت برخی درختان جداره خیابان فعلی که شامل گونه های سرو و چنار است شکل فعلی این خیابان را تایید می کند. (جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمدعلی؛ ۱۳۸۶، ص ۱۲۴) با توجه به موارد ذکر شده، عریض تر بودن این محور نسبت به دیگر

محورها و همچنین قرار گرفتن منظر اصلی باغ در امتداد آن، این محور محور اصلی باغ فین می باشد .

تصویر ۶: محور اصلی باغ فین به همراه کوشک میانی و بنا سردر خانه
(dalahoo.com)

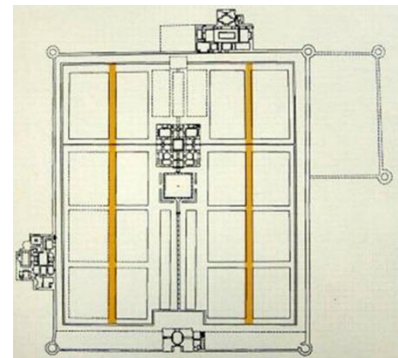
تصویر ۷: حوض دوازده فواره و حوض جوش، (shabaviz.net)

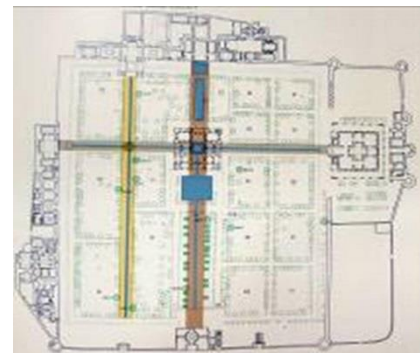
تصویر ۸: خیابان و شترگلیوی فتحعلی شاه

در امتداد خیابان اصلی و در آن سوی کوشک، فضای گشوده ای به چشم می خورد که از نظر ساختار فضایی باغ، امتداد خیابان اصلی به شمار می رود. این خیابان از نظر حضور آب و جلوه های بصری، شکل تازه ای یافته است. حوض جوش و حوض دوازده فواره در آن واقع شده اند و در انتهای آن تالار شاه نشین قرار دارد که در زمان فتحعلی شاه ساخته شده است. این رابطه سلسله مراتبی از سردر خانه تا کوشک، تداوم فضایی زیبایی را به وجود آورده است. (جیحانی، حمیدرضا، عمرانی، محمدعلی؛ ۱۳۸۶، ص ۱۲۹)

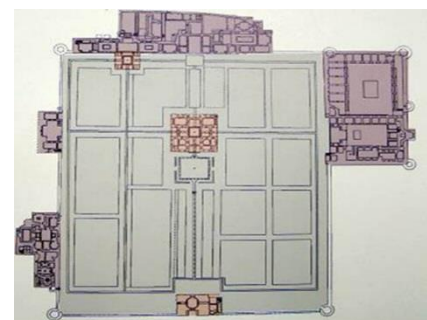
خیابان فتحعلی شاه: خیابان مهم دیگر باغ، خیابان مقابل شترگلوی فتحعلی شاه است که مقارن با ساخت حوضخانه بنا شده است. (این حوضخانه در زمان فتحعلی شاه قاجار ساخته شده است که به دلیل کارکرد آن در تاسیسات آبرسانی شترگلوی فتحعلی شاه نامیده می شود). در واقع در این دوره تغییری در محورهای فرعی باغ ایجاد شد و محور فرعی سمت چپ عریض تر گردید و جوی آبی که به شترگلوی فتحعلی شاه ختم می شود در آن ساخته شد. این خیابان که موجب ایجاد عدم تقارن در پلان باغ شده است خود را به عنصری مهم در ساختار فضایی باغ تبدیل کرده است و به ویژه از دیدگاه منظر ژرف و طولانی که پیش پای می گذارد، قابل توجه است. در واقع حوضخانه فتحعلی شاه به همراه خیابان مقابلش، نقش مهمی در ارائه تصویر تغییر یافته باغ در طی دوران حیات خود داشته است.

تصویر ۹: تصویر خیابانهای فرعی باغ پیش از قاجار

تصویر ۱۰: تصویر خیابان های فرعی باغ و شترگلو در دوران فتحعلی شاه قاجار

تصویر ۱۲: فضای باز، فضای نیمه باز، فضای بسته

تصویر ۱۱: محور اصلی، محور عرضی، خیابان فتحعلی شاه (noandishaan.com)

اصلی، کوشک باغ بنا شده است. در یک سر این محور عرضی کتابخانه و در آن سوی آن، ساختمان موزه که در خارج از حصار اصلی باغ قرار دارد، واقع شده است.

خیابان‌های جانبی باغ: خیابان‌های جانبی باغ که از یک طرف با حصار باغ محصور شده اند، ساختار فضایی باغ را تکمیل می کنند. این خیابانها آخرین حد حریم مشجر باغ میباشند .
کرتها :

کرت ها واحدها و پیمانانه هایی برای ساخت فضای اصلی باغ به حساب می آیند و در حاشیه آنها درختان نظام ساز و سایه گستر و در میان آنها (البته در گذشته) درختان میوه قرار گرفته اند. در فضای اصلی باغ در حال حاضر ۱۷ کرت و ۴ باغچه باریک وجود دارد.

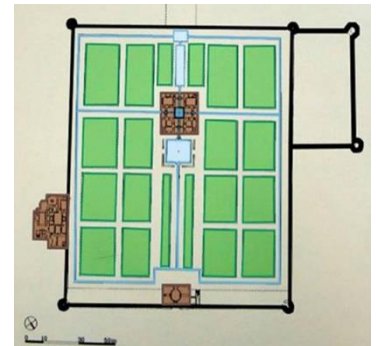
(جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمد علی؛ ۱۳۸۶:ص ۱۴۵)

فضای بسته، باز و نیمه باز در باغ :

باغ فین آمیخته ای از فضاهای بسته، باز و نیمه باز می باشد که در چارچوب یک نظام هندسی مشخص شکل گرفته اند. مهمترین فضا که صحن و فضای اصلی محصور شده به وسیله باروهاست، یک فضای باز محسوب می گردد، ترکیب فضای باز و نیمه باز در کوشک میانی و حوضخانه فتحعلی شاه به بهترین شکل قابل رویت است. در واقع باغ با بنا تلفیق شده است. فضای باغ با عبور دید و منظر و همچنین جریان آب از داخل بنا عبور می کند و کالبد بنامانعی در برابر سیلان فضاییست .

تصویر ۱۳: دید از داخل شترگلوی فتحعلی شاه به باغ در ابتدای حیات، ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶:ص ۷۵)

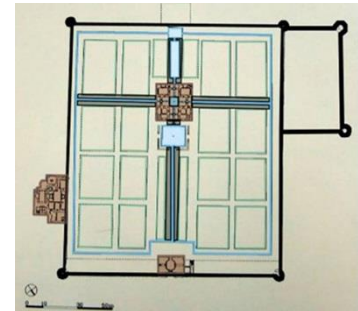

تصویر ۱۴: هندسه و تقارن کامل باغ در ابتدای حیات، ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶:ص ۷۵)

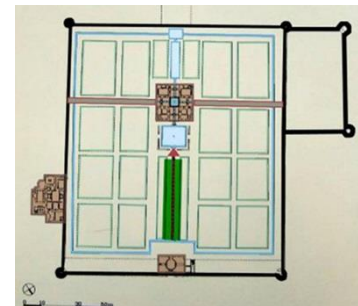
هندسه:

باغ فین توسط دو محور آبی عمود بر هم به چهار قسمت تقسیم شده است و فضاهای کلی درون باغ نیز به تبعیت از ساختار هندسی و با خطوط عمود برهم به فضاهای جزئی تری تقسیم شده بودند. این باغ در ابتدا به صورت کاملاً هندسی و متقارن بوده است از اینرو

می توان گفت باغ فین دارای هندسه چهار باغ ایرانی است. اما با گذشت زمان بنا به دلایل مختلف که از جمله مهمترین آنها، دخالت پادشاهان و مسائل حکومتی است، باغ از حالت هندسی بودن و تقارن کامل خارج شده است. کوشک اصلی به نسبت یک سوم در امتداد محور طولی باغ می باشد. بدین ترتیب منظر اصلی به صورت مستطیل کشیده در امتداد محور طولی باغ قرار دارد. (طیسی، محسن؛ قربانزاده، بهرنگ؛ ۱۳۸۷: ص ۵۵)

تصویر ۱۵: تقسیم باغ به چهار قسمت، ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶: ص ۷۵)

تصویر ۱۶: قرار گرفتن کوشک به نسبت یک سوم در امتداد محور طولی، ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶: ص ۷۵)
آب:

آب در باغ ایرانی از عناصر نظام ساز است. نظام حضور آب، بخشی از سازمان باغ است که به همراه نظام گیاهی و کاشت و در قالب یک نظم هندسی اندیشیده شده، شکل یافته است. آب در باغ فین به صورت های مختلفی از جمله، به صورت راكد (در استخر مقابل کوشک و حوض خانه صفوی)، روان (در جوی ها)، فورانی (فواره ها) و جوششی (ظهور آب از حفره های منظم کف حوض در حوض جوش و حوضخانه صفوی و شترگلوی فتحعلی شاه) حضور دارد که هر یک مفهومی خاص را تداعی می کند. (جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمدعلی؛ ۱۳۸۶: ص ۲۹۶)

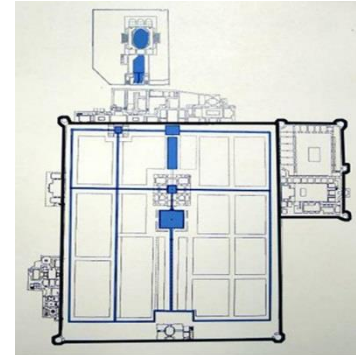
محورهای مهم حضور آب در باغ فین .

۱. محور اصلی: مهمترین محور تجلی آب همان محور اصلی باغ است که از ورودی تا شاه نشین امتداد مییابد

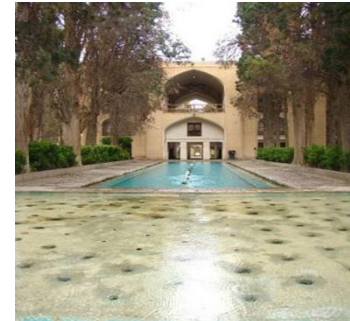
۲. خیابان فتح علیشاه

۳. محور عرضی متقاطع با محور اصلی

۴. چهار مسیر عبور آب در خیابانهای جانبی به موازات حصارباغ

تصویر ۱۷: محور های مهم حضور آب در باغ فین، ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶: ص ۳۰۵)

تصویر ۱۸: حوض جوش مقابل شاه نشین.

محور های ذکر شده به همراه محورهای آب میان دیگر خیابانها شبکه ای از نظام حضور آب را پدید آورده که همراه با شبکه آبیاری داخل کرت ها، امکان حرکت آب را در تمام فضای باغ ایجاد میکند .
آب راکد:

مهمترین قسمت استفاده از آب راکد در باغ فین، در استخر مقابل کوشک صفوی می باشد. آب های راکد به صورت طبیعی انعکاس دهنده تصاویر هستند. سطح آینه ای آنها محیط اطراف را منعکس می کند، تصاویر مناظر و بناها در آب، فضا را بسط می دهد و آن را بزرگتر جلوه می دهد. انعکاس تصویر بنا در آب و دیدن همزمان دو تصویر واقعی و مجازی کوشک، نوعی رابطه عمودی از لحاظ حس بصری ایجاد می کند و به تعبیری سبب اتصال آسمان و زمین میشود. (شاهچراغی، آزاده: ص ۱۱۱)

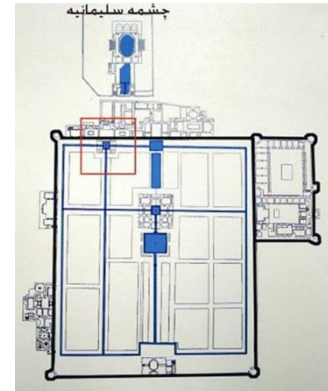
آبجاری :

صدای آب روان در جوی ها، صدای ظریف فوران آب در فواره ها، صدای آرام جوشش آب از کف حوض و صدای آبشده ها، جملگی نمونه های مختلفی از وجه حضور آب در باغ فین هستند. (تعداد فواره های موجود در باغ فین ۲۲۵ عدد میباشد.)

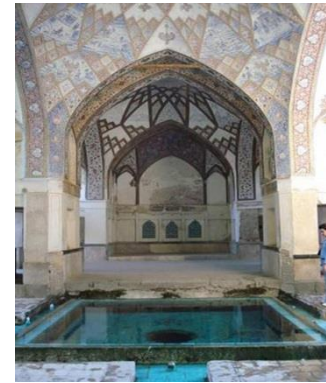
جوش آب :

حضور آب با جوشش یکنواخت از طریق حفره های متعدد و منظم کف حوض (۱۶۱ حفره)، از حوض جوش مقابل شاه نشین که در انتهای محور اصلی باغ قرار دارد، تداعی کننده جوشش آب از یک چشمه است. همچنین حضور آب در حوضخانه (شترگویی فتحعلی شاه) که محل تقسیم آب چشمه سلیمانیه در باغ است نیز همانند حوض جوش، همچون جوشش آب از یک چشمه می باشد.

(جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمد علی؛ ۱۳۸۶: ص ۲۹۶)

تصویر ۱۹: شترگلوئی فتحعلی شاه (محل تقسیم آب چشمه سلیمانیه در باغ). ماخذ: (جیحانی و عمرانی، ۱۳۸۶: ص ۳۰۵)

تصویر ۲۰: شترگلوئی فتحعلی شاه.

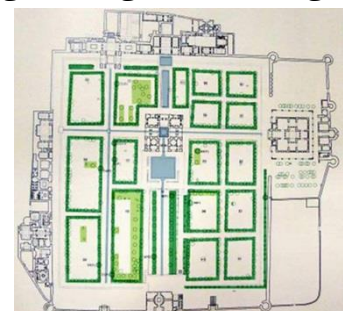
جنبه های مختلف حضور آب در باغ :

محورهای اصلی حضور آب در باغ فین همراه با شبکه آبیاری داخل کرت ها، امکان حضور آب در تمام فضای باغ را ایجاد می کند که این امر نشان دهنده مهم بودن وجه کارکردی حضور آب در باغ است. همچنین جنبه های مختلف حضور آب در باغ با توجه به توضیحات داده شده نشان دهنده مهم بودن وجه منظری و زیباشناسانه حضور آب است. در نتیجه از عنصر آب در طراحی باغ فین بهره کامل برده شده است و ارزش آب در این شهر کویری در طراحی باغ فین کاملاً مشهود است.

پوشش گیاهی:

با توجه به ردیف درختان قدیمی سرو که در جای جای باغ در کنار هم قرار گرفته اند، به نظر می رسد که گونه اصلی درخت سایه گستر در باغ، درخت سرو بوده است که برای افزایش کیفیت بصری، گونه های خزان داری همچون چنار، بین آنها کاشته شده است.

(جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمد علی؛ ۱۳۸۶: ص ۲۳۸)

تصویر ۲۱: دیاگرام پوشش گیاهی (نشان دادن درختان سرو نظام ساز)، ماخذ: (جيجانی و عمرانی، ۱۳۸۶: ص ۲۶۷)

تصویر ۲۲: تکمیل برج و باروی باغ توسط درختان سرو. جنبه های مختلف حضور درخت سرو در باغ فین:

در باغ فین ویژگی مهم حضور درختان سرو، در ایجاد توده های سبز نواری شکل پیرامون کرت ها است. در واقع آنها از نظر نحوه قرارگیری به عنوان عنصر کالبدی در شکل گیری ساختار فضایی - کالبدی باغ تاثیر گذارند و قرار گرفتن سروها در حاشیه کرت ها موجب تحدید و تعریف کرت ها و خیابانها میشوند. علاوه بر آن، توده های حجمی کشیده درختان سرو در ارائه حجم و شکل کلی باغ تاثیر عمده ای بر جای گذاشته اند. این ردیف درختان در بیرونی ترین محل کاشت خود، برج و باروی باغ را تکمیل کرده و تصویری از یک باروی ترکیبی بر جای گذاشته اند. (جيجانی، حمیدرضا؛ عمرانی، محمد علی؛ ۱۳۸۶:ص۲۳۸)

درختان سایه گستر خزان دار: درختان سایه گستر خزان دار در باغ فین حضور کم رنگی دارند و تنها تعدادی چنار و سپیدار در طول خیابان اصلی، پیرامون میان کرت و در طول خیابان فتحعلی شاه وجود دارد که با توجه به قدمت بالای درختان سرو که در ردیف های به هم فشرده ای در نقاط مختلف باغ حضور دارند به نظر می رسد که گونه های خزان پذیر در گذشته نیز حضور محدودی در باغ داشته اند.

تصویر ۲۳: قالب مستندنگاری درختان سرو باغ فین

بررسی الگوهای پایداری در باغ فین

ساختار هندسی اساس پایداری باغ ایرانی

هندسه اساس هنر و معماری ایرانی است؛ نگرش هندسی گسترده‌ای وسیعی از معماری ایرانی از زیبایی‌شناسی تا ساختارها و شالوده‌ها را شامل می‌شود. تاثیر ساختارهای هندسه از معماری ایرانی خود پهنه وسیعی از تعریف و شکل‌گیری فضایی، تا مسایل نیایشی و استاتیکی را تحت تاثیر قرار میدهد. این تاثیر گذاری در باغ فین که در پیوند فضاها بسته و باز شکل می‌گیرد در تمامی عرصه‌ها به چشم می‌خورد و ما باغ گذشته از شکل‌گیری هندسی فضاها بسته فضاها باز و عرصه‌های طبیعی نیز به نظم درآمده و با هندسه قوام می‌گیرند. ساختارهای هندسی در باغ به ابعاد و تناسب کلی، حصارها، محورهای اصلی و فرعی، ردیف‌های درختکاری، جوی‌های اب، نحوه حضور و عبور اب و به طور کلی به هندسه مسلط در باغ می‌پردازد؛ این ساختارها در عین حال شالوده‌ها و بنیادهای شکل‌گیری مجموعه از ایده‌ها و مفاهیم اولیه تا به شکل نه‌های باغ است؛ به همان اندازه که اصول هندسی در باغ واجد اهمیت است در شکل بخشی به مفهوم فضاها سبز شهری نیز میتواند نقش افرین باشد

هندسه و نظام کارکردی باغ

از خصوصیات مهم باغ فین نظم دقیق و هندسی در نحوه ی کاشتن درختان است و برای این منظور هر بخش از باغ به شکل مربع و مستطیل است که به مربع‌های کوچکتر تقسیم شده است. طرح باغ فین بر اساس توجه و کاربرد خاص مربع در ترکیب کلی و اجزاء آن استوار است و این خصیصه شخصیت متمایز باغ فین را شکل میدهد. توجه به اشکال هندسی و ایجاد اشکال مربع برای ساده نشان دادن اجزاء باغ و تعیین محل دقیق کاشت درختان به گونه‌ای که ردیف درختان از هر طرف دیده شود از اهمیت خاصی برخوردار بوده است

جنبه‌های عملکردی هندسه در باغ فین

نظام باغ از نظر عملکردی به گونه‌ای است که در اثر گذشت زمان و نیاز به جایگزینی احتمالی درختان از بین رفته تا زمان‌های طولانی حفظ می‌شود و شکل کلی باغ از بین نمی‌رود و علاوه بر این امکان نورگیری منظم همه درختان فراهم می‌شود و هرگز به طور ناگهانی قسمتی از باغ خالی از درخت نمی‌شود و باغ همواره پایداری و اصل خود را حفظ کرده است

هندسه باغ، صرفه جویی در انرژی

یکی دیگر از خصوصیات هندسی باغ فین قرارگیری منظر روبروی کوشک و کشیدگی کلی باغ در جهت محور اصلی باغ است و از دلایلی که می‌توان برای این امر بر شمرد میتوان به تنظیم نور در محوطه باغ و ایجاد بیشترین سایه در اوقات روز در چشم‌انداز اصلی باغ و همچنین بهره‌گیری از هندسه و قاعده مربع به عنوان اسانترین راه برافزایش آبرسانی، با طی کردن کمترین مسیر و جلوگیری از هدر رفتن اب اشاره کرد که با توجه به وضعیت اب و هوای منطقه کاشان راه حل مناسبی برای صرفه جویی انرژی (که از اساسی‌ترین جنبه‌های معماری پایدار محسوب میشود) است

جایگاه اب در پایداری باغ ایرانی

اب در خشک بوم شهر کویری کاشان کمیاب است و از این رو معمار زبردست ایرانی اب را با صرفه جویی به کار برده و در باغ با هنرمندی ماهرانه بیشتر از آنچه هست به نمایش گذاشته است. با استفاده از جویهای هندسی و خطی اب را به درون ساختمان باغ آورده و در میان یورت‌ها و گشایش فضاها با وسعتی مناسب و متناسب و با زتاب آسمان و درختان را در نظر بینندگان به تماشا گذاشته است. معمار توانمند ایرانی با گذراندن اب از جوی‌ها، فواره‌ها، حوض‌ها و حوضچه‌ها حس کم‌ابی را در نظر بینندگان به فراموشی کشانده است

رسیدگی به فضا در پایداری باغ ایرانی

به طور کلی از نظر روان شناختی لازمه میدان ادراکی یا فضا وجود قاعده جهت یابی و شکل گیری محیط بر اساس در باغ فین علاوه بر عناصر خطی (اب گذرها، کرت-ها...) که در راستای چهار جهت اصلی قرار گرفته است دیوارها به عنوان محصور کننده فضا در تعریف فضا و میدان ادراکی که منطبق با گرایش ایرانیان به درونگرایی است نقش مهمی را ایفا میکنند. دیوار اطراف باغ علاوه بر ایجاد یک حفاظ باعث میشود وقتی انسان از فضای بیرون باغ به داخل وارد میشود فضای متفاوتی را ببیند، یکی از تفاوت های اساسی باغ ها و پارک ها همین حصارهای اطراف هستند امروزه پارک های بی دروپیکر هرگز تجربه ای نو و درک فضای جدید را برای بیننده به وجود نمی آورند

تنوع در وحدت و وحدت در تنوع فضایی

باغ فین در عین وحدت در خطوط کلی، هندسه ومصالح اجرای دارای تنوع فضایی بی نظیری است؛ تنوع فضایی باغ با تعریف فضاهای مستقل از هم از طریق محدود سازی، تنظیم فاصله دید، بهره گیری از اشکال کامل هندسی، طرح کاشت درختان، ترکیب بندی متفاوت از گونه های گیاهی، کارکردهای فضایی با اب و امثال ان نمود پیدا میکند. محورهای اصلی، فرعی، کرت ها، حوض ها و فضاهای جانبی با تنوع بسیار زیادی که ارائه می دهد نشان از یک نظم و وحدت فضایی در کلیت باغ می-دهد

نتیجه گیری

باغ فین کاشان به عنوان یک باغ ایرانی، اثری هنری زیبا و چند منظوره است. این باغ پاسخگوی نیازها، مزین به نظم، تناسب، حرمت و محرمیت، منزله از بیهودگی، افراط و تفریط، موظف به کار این سود-دهی، مساعد به قناعت و صرفه-جویی و مجهز به پایداری است. حال اینکه امروز ما شاهد ساخت فضاهای سبز و پارک-های بی روح و بی اصالت اروپایی در سرزمین-هایمان هستیم، پارک-هایی که هرگز با روحیه، نگرش و حتی آب و هوا و اقلیم کشورمان سازگاری ندارند، پارک‌های بی هویتی که هرگز اثری از هندسه و نظم ساده‌ای و چشم نواز باغ‌هایمان در آنها دیده نمی‌شود دیگر هیچ بیننده‌ای شوق به کشف فضای پشت پرچین‌های خیابان‌ها را ندارد چون پرچین و حصار برای تعریف فضای درون و بیرون پارک‌ها وجود ندارد. پارک‌هایی که با بهره‌گیری از چمن آب، گوهر کمیاب ایران زمین را به غارت می‌برند (دیگر هیچ جای باغ صدای دل نشین رقص آب بر روی سینه کبکی‌های فیروزه‌ای رنگ کف جوی‌ها آدمی را خوشنود نمی‌سازد) و پارکبان اجازه چند لحظه نشستن و استراحت کردن بر روی آنان را نمیدهند فضاهای که با افراط و بی هدف با مساحت‌های زیاد چمن کاری شده‌اند در صورتی که می‌شد با برنامه‌ریزی بهتر و ساخت ساختمان‌های آموزشی تفریحی برای مراجعه‌کنندگان هم به رشد فرهنگ کشور افزود و هم یاد و خاطره کوشک‌های باغ ایرانی را زنده کرد.

منابع

۱. نیره خان محمدی "مستند نگاری و حفاظت پوشش گیاهی باغ‌های تاریخی، فصلنامه معماری ایرانی، شماره ۷، بهار ۹۴
۲. نسیم غلامی رستم، محمدرضا بمانیان، مجتبی انصاری "گشتالت در طراحی پلان باغ ایرانی" جلوه هنر، شماره ۱۳، بهار و تابستان ۹۴
۳. لیلیا مدقالچی، مجتبی انصاری، محمدرضا بمانیان "روح مکان در باغ ایرانی" فصلنامه علمی-پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر، شماره ۲۸، بهار ۹۳
۴. آزاده شاهچراغی "تدوین مولفه‌های شفابخشی منظر در باغ ایرانی و کاربرد آن در طراحی فضاهای باز شهری" فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۳۹، تابستان ۹۴
۵. ویلبردونالد "باغ‌های ایرانی و کوشک‌های آن"
۶. خوانسار مهدی "باغ ایرانی بازتابی از بهشت"
۷. حسین سلطان زاه "از باغ تا پارک، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۲"
۸. فرخ-یار " حسین. بهشتی در حاشیه کویر، معماری باغ فین کاشان، چاپ اول بی. م (کاشان)، ۱۳۷۵"
۹. روحانی، غزاله "طراحی باغ و احداث فضای سبز، چاپ اول ۱۳۶۵"